

Інститут післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка
Навчально-виховний комплекс «Домінанта»

ГРІНЧЕНКІВСЬКІ ЕТЮДИ

«Україна! В цьому слові для мене все»

Навчально-методичний посібник

Київ — 2019

УДК 37.091.4Грінченко

Г85

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах комісією з філософсько-світоглядних дисциплін Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 1 від 14 березня 2019 року)

За загальною редакцією

Войцехівського М.Ф., директора Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидата педагогічних наук, доцента;
Уфімцевої С.В., директора НВК «Домінанта», кандидата педагогічних наук.

Рецензенти:

Салата О.О., завідувач кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор;

Лоха Л.О., вчитель-методист ліцею «Поділ» № 100, заслужений вчитель України.

Керівники авторського колективу:

Левітас Ф.Л., завідувач кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор;

Дика Н.М., завідувач кафедри методики мов та літератури Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, доцент.

Грінченківські етюди. «Україна! В цьому слові для мене все» :
Г85 навчально-методичний посібник / за заг. ред. М.Ф. Войцехівського, С.В. Уфімцевої ; кер. авт. кол.: Ф.Л. Левітас, Н.М. Дика. — К. : АКМЕ ГРУП, 2019. — 176 с.

ISBN 978-617-7354-16-0

Навчально-методичний посібник є спільним проектом Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка та навчально-виховного комплексу «Домінанта». Запропонована праця містить історико-літературні студії, присвячені багатоманітній творчості Бориса Дмитровича Грінченка, і методичний досвід педагогів у використанні Грінченкової спадщини на уроках та у позаурочний час.

Для вчителів історії, правознавства, етики, української мови та літератури, іноземних мов, всіх, хто цікавиться життям і творчістю Великого Українця.

УДК 37.091.4Грінченко

© М.Ф. Войцехівський, С.В. Уфімцева,
Ф.Л. Левітас, Н.М. Дика та ін., 2019

© ТОВ «АКМЕ ГРУП», 2019

ISBN 978-617-7354-16-0

ЗМІСТ

Войцехівський М.Ф.

Постать Бориса Грінченка на зламі епох,
або Сучасний Борис Грінченко з минулого 5

РОЗДІЛ I

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНА І ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА У ВІЗІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Уфімцева С.В., Ситченко С.Г.

Спадщина Бориса Грінченка в освітньому процесі 8

Сафарян С.І.

Літературна спадщина Бориса Грінченка як засіб
формування громадянської компетентності 17

Дика Н.М.

Словник Бориса Грінченка як засіб розвитку
лексикографічної компетентності вчителя-словесника 30

Беззуб Ю.В.

«...Звемо його нашим національним пророком...»
Постать Тараса Шевченка в публіцистичній спадщині
Бориса Грінченка 1892–1893 рр. 39

Кузьменко Г.В., Матвійчук О.Є.

Літературна творчість Бориса Грінченка
у візуальних образах художників-графіків 53

Левітас Ф.Л.

Елітна проза Бориса Грінченка «Брат на брата»
як історико-філософське джерело 70

Клименко Н.П.

Політичні переконання та світоглядні орієнтири
Насті Грінченко у контексті становлення українського
національно-визвольного руху початку ХХ ст. 78

Лозова О.Б.

Гуманізація освіти через призму творчої спадщини
Бориса Грінченка 91

Петрошук Н.Р.

Педагогічні погляди Бориса Дмитровича Грінченка
на роль учителя в суспільстві 95

РОЗДІЛ II

ГРІНЧЕНКОЗНАВЧІ ПРАКТИКИ У ВИМІРАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

<i>Левітас Ф.Л., Клименко Н.П., Трухан О.Ф.</i> Використання творчої спадщини Бориса Грінченка в освітньому процесі	102
<i>Кулигіна С.Ю.</i> Урок-диспут «Яку силу має людська доброта?» (за оповіданням Бориса Грінченка «Грицько»)	114
<i>Лавринчук В.П.</i> Урок розвитку зв'язного мовлення в 6 класі. Усний переказ тексту у художньому стилі	120
<i>Марченко І.І.</i> Утвердження прагнень людини до любові та добра в оповіданні Бориса Грінченка «Каторжна»	123
<i>Ситченко С.Г.</i> Комбінований урок «Виховання родинних цінностей» (за оповіданням Бориса Грінченка «Батько та дочка»).....	129
<i>Ситченко С.Г.</i> Урок розвитку зв'язного мовлення (6 клас). Особливості опису природи. Усний детальний переказ розповідного тексту з елементами опису природи	132
<i>Приходько Т.П.</i> Квест «Сторінками життя та творчості Бориса Грінченка»	137
<i>Syrota N.</i> Lesson plan. Borys Hrinchenko. "I've devoted myself to a hard labour without any doubts..." The main facts of the biography.....	145
<i>Pilipchouk T.</i> Plan de la leçon. Boris Hrinchenko. «J'ai consacré ma vie à un travail dur sans aucun doute...» Les faits principaux de la biographie	149
<i>Олексенко С.В.</i> Використання творів Бориса Грінченка для дітей у практиці психолога навчального закладу.....	154
<i>Дудар О.В., Богданець-Білоskalенко Н.І.</i> Музей Бориса Грінченка як приклад новітніх освітніх практик університету.....	161
<i>Ковбасенко Ю.І.</i> Мала проза Бориса Грінченка у педагогічному та художньо-естетичному вимірах	168
<i>Відомості про авторів</i>	174

Беззуб Ю.В.

**«...ЗВЕМО ЙОГО НАШИМ НАЦІОНАЛЬНИМ
ПРОРОКОМ...» ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ
БОРИСА ГРІНЧЕНКА 1892–1893 рр.**

Яскравим епізодом у суспільній рецепції Тараса Шевченка другої половини XIX ст. стала полеміка між Б. Грінченком і М. Драгомановим у 1892–1893 рр. щодо особистої долі та творчості поета, його впливу на долю народу (нації), національну культуру й свідомість. Виокремлена дискусія є частиною полемічних діалогів двох діячів навколо тогочасної так званої української національної справи. Вона засвідчує, наскільки важливим і знаковим був Шевченко у формуванні української національної ідентичності, найперше як складник ідеологічних і політичних побудов, у яких він носить переважно узагальнено-символічний характер «національної думки».

На початку 1890-х рр. Драгоманов був без сумніву одним із найдумливіших дослідників життя і творчості Тараса Шевченка. Найбільшої уваги з-поміж його шевченкознавчих праць заслуговує розлоге узагальнююче дослідження «Шевченко, українофіли й соціалізм», датоване автором 28 грудня 1878 р. і вперше надруковане в женецькому збірнику «Громада» (1879. № 4. С. 101–230). Воно стало результатом тривалого вивчення поетової спадщини, адже раніше Драгоманов присвятив Шевченкові нарис у петербурзькій газеті «Неделя» (1874. № 37), статтю «Славянское и русское значение Шевченко» в газеті «Киевский телеграф» (1876. 1 червня) та інші розвідки [10, 7–133]. Чималу цінність для з'ясування питання про роль Шевченкової постаті у становленні модерної української нації мають і пізніші «Листи на Наддніпрянську Україну» Драгоманова, написані вже у відповідь на Грінченкові «Листи з України Наддніпрянської» і оприлюднені у 1892–1893 рр. (як і листи Грінченка) на сторінках народовської газети «Буковина», що виходила у Чернівцях, а також в органі галицьких радикалів — журналі «Народ», що друкувався в Коломиї та Львові у 1893–1894 рр. (там листи Драгоманова вміщені у вигляді окремих статей). Деякі листи Драгоманова були опубліковані в «Буковині» 1894 р. [6, 428–482; 5, 149–273].

Незважаючи на європейський авторитет М. Драгоманова як теоретика «української національної справи», молодий і маловідомий на той час Б. Грінченко вступає з ним у публічну дискусію щодо національно-державних перспектив українців, стратегічних і тактичних завдань української національно свідомої інтелігенції, взаємин української і російської літератур. Одне з чільних місць у розпочатій полеміці посіла особистість Тараса Шевченка, яку представники різноманітних течій в українському русі намагалися використати в «партійних» цілях.

Звичайно, Б. Грінченко задовго до початку дискусії добре знав працю М. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм». Уважне прочитання Грінченкових «Листів з України Наддніпрянської» переконує, що саме вона стала відправним моментом для розпочатого молодим Грінченком публічного обміну думками з авторитетним Драгомановим. Саме критичне ставлення Грінченка до «концепції Шевченка» Драгоманова, яку він за пунктами розібрав у своїх листах, дозволило йому сформулювати власне, відмінне від драгоманівського, трактування ролі й місця поета не лише в українському літературному процесі, але й у становленні української нації.

Цікаво, що Б. Грінченко ніколи особисто не зустрівся з М. Драгомановим, а останній тривалий час навіть не знав його справжнього прізвища, сприймаючи Грінченкові псевдоніми «Чайченко» і «Вартовий» як прізвища двох різних діячів [13, 11–12]. Попри відсутність особистих контактів у публіцистиці 1890-х рр. помітна чимала напруженість у заочних стосунках між Грінченком і Драгомановим, яка безперечно впливала на гостроту полеміки та визначала часом гострі, інколи навіть нещадні взаємні оцінки. У нашому випадку важливо пам'ятати, що Б. Грінченко фактично належав до тієї нової національно свідомої молоді, яка досить критично ставилась до «федералістичної» спадщини М. Драгоманова і сформулювала ідею державної незалежності для українського народу.

Вірогідно, Драгоманов вперше згадує Грінченка (Чайченка) ще в листі із Женеви до Київської Старої громади в лютому 1887 р. Розглядаючи українські переклади з інших літератур, він висловлює невдоволення послабленням уваги молодих українців до європейської літератури, надмірним захопленням ідеями толстовства і зазначає: «Толстовське шаманство посилається українцями в Галичину, українофіл Чайченко перекладає й печатає плоди цього шаманства

в Галичині» [цит. за: 13, 12]. Можливо, вже це викликало певне невдоволення у Грінченка і стало поштовхом до майбутніх диспутів у львівському журналі «Зоря» (1888–1889 рр.), коли вперше розпочалася полеміка між Б. Грінченком («Вартовим») та М. Драгомановим (псевдонім «Чудак») щодо питання про ставлення українців до російської літератури (див.: Зоря. Львів, 1888. № 10, 13–14; 1889. № 4, 8–11). Однак це був лише вступ до подальшої дискусії, що розгорнулася у 1892–1893 рр.

Можемо стверджувати, що розпочата полеміка вплинула і на оцінку Драгомановим творчості Грінченка першої половини 1890-х рр. Так, полемізуючи з ним у «Листах», Драгоманов одночасно надрукував у галицько-буковинських виданнях кілька критичних рецензій на видані твори Грінченка, в яких ретельно й прискіпливо розібрав авторські «тенденції». Йдеться, зокрема, про розвідку «Сонячний промінь». Повість Василя Чайченка», вперше надруковану в журналі «Народ» (Коломия, 1893. № 7, 8. С. 62–63, 71–73) (сама повість Грінченка вийшла друком у № 11–22 «Зорі» за 1892 р.) [8, 386–392]; статтю «Неправда — не просвіта», присвячену книжці Грінченка «Григорій Квітка, український письменник. Життєписне оповідання», виданій накладом товариства «Просвіта» у Львові 1892 р., вперше надруковану в журналі «Народ» (Львів, 1892. № 19. С. 211–212; № 20–21. С. 227–229; № 24. С. 247) [7, 393–400]; замітку «Інтерес галицько-руської літератури», вперше за підписом М. Гордієнченко надруковану в журналі «Народ» (Коломия, 1893. № 12–13. С. 111) [4, 401–402]; рецензію «Твори Василя Чайченка. Том I. Оповідання. Том II. Сонячний промінь. Том III. На розпутті», вперше надруковану в журналі «Народ» (Коломия, 1893. № 22–24. С. 274–279, 298–302) [9, 416–432].

У згаданих працях Драгоманов назагал говорить про Грінченка як «найплодовитішого з нових українських писателів» і стверджує, що в «його особі ми маємо писателя, найбільш уталантованого з тих, які появила російська Україна з 80-х років, а до того дуже працюючого». Однак, «складаючи ціну Грінченковому талантові», Драгоманов оцінює його «як не дуже сильний, по крайній мірі, не яскравий: він не вирізує своїх образів і осіб так, щоб вони кидались у вічі читателеві, говорили самі за себе, навіть без умисного заміру творця або й противно їм. Такі таланти мають одначе свою ціну, тільки твори їх потребують часто світла ідеї самого автора, і, звичайно, самі автори

такі те чують і охоче виставляють при своїх картинах і тенденції. Так робить і д. Чайченко, навіть аж занадто для белетриста, дуже часто переходячи в дидактику і публіцистику» [9, 416].

В одній із рецензій Драгоманов яскраво виявляє й свою позицію в українсько-російських мовно-літературних стосунках: «...він (Грінченко) має повне право картати їх (свідомих українолюбців-письменників, літераторів) за те, що вони й не говорять і не пишуть по-українському, що не дали досі історії України... навіть по-російському, — і т.д. ... Тільки ж проста українська публіка... ніяких спеціальних обов'язків національно-українських на себе не брала. Чи добре, чи ні, але в усякім разі звичайна інтелігенція на Україні вважає себе за частинку загальної російської інтелігенції, хоч іноді з певною локальною барвою. Чи добре, чи ні, а російська літературна мова є своя, рідна, матерня мова для звичайної інтелігенції на Україні по крайній мірі стільки ж, коли не більше, ніж українська, а читати по-російському та інтелігенція безспорно звикла більше, ніж по-українському. Що ж тут дивного, що вона дивиться, як на своє, на російське письменство, котре в додаток все-таки відбива й українське життя? При тому українська публіка не цурається й українського слова, коли воно дає що для неї інтересного» [4, 401].

Подібну ситуацію мовної роздвоєності української інтелігенції спостерігав та усвідомлював і Грінченко, однак він не вдовольнявся лише констатацією факту, а головним завданням письменника вважав подолання прірви між інтелігенцією й народом в Україні через зречення інертності, відмову від звички слугувати російській владі й допомагати їй русифікувати українське населення. Тому він нещадно критикує тих, хто пише російською, і вимагає вживати українську мову не лише в красному письменстві, але й у творах з історії, лінгвістики, точних наук.

У вітчизняному шевченкознавстві чимало уваги приділено формуванню у суспільній свідомості XIX ст. Шевченкового образу національного генія, пророка, месії, провідника. Зокрема, процес становлення різноманітних Шевченкових образів вдумливо узагальнив і популярно виклав сучасний дослідник О. Гриценко, залучивши, між іншим, і матеріали полеміки між Грінченком і Драгомановим [2, 97–165]. Автор зазначає, що на час написання Драгомановим праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» популярність Шевченка вже цілком сформувалася: він фактично посів порожню до нього

вакансію «великого українського поета», «основоположника нової літератури» і набув слави національного пророка, бо принципову, концептуальну новизну, «пророчу якість» його поезії було зауважено у вузькому колі інтелектуалів-українофілів (Куліш, Костомаров, Квітка) вже після появи зрілих віршів періоду «трьох літ» (1843–1845). Утім, тоді образ Шевченка-пророка ще не асоціювався з українською національною ідеєю, тим більше, не був символом української незалежності (таким тоді й довго після того вважався «зрадливий» гетьман Мазепа) навіть у вузькому колі українофілів. Всеросійська (а не лише українська) популярність Шевченка значно зросла внаслідок арешту й покарання кирило-мефодіївців: 1) серед широких читацьких кіл — як народного («мужицького») поета-самородка; 2) серед «передової російської громадськості» — як борця-мученика, майже декабриста; 3) серед нечисленної свідомої української інтелігенції — як «нашого першого поета і нашого першого історика» (Куліш), як неформального лідера українського культурного руху, хоч би яким віртуальним тоді був цей рух [2, 106–108].

З 1861 р. провідну роль у популяризації Шевченка і його поезії та в започаткуванні творення його культу перебрав на себе перший український «товстий журнал» «Основа». За висловом О. Гриценка, «досить вузьке середовище інтелігентів-українофілів розпочинає творити симулякр Шевченкової всенародної слави й пророчої місії, а через нього — перетворювати реальну, хай і невеличку спільноту шанувальників Шевченка на “уявлену спільноту” української нації (симулякр — від латин. *simulacrum* — подоба, копія — термін постмодерністської філософії, який означає зображення, копію того, що насправді не існує)». Можна стверджувати, наполягає автор, що творення культу Шевченка як національного поета-пророка, віртуального «батька нації» розпочалося саме на сторінках «Основи» та в середовищі «українофільської» інтелігенції, яке гуртувалося довкола часопису. Важливим фактором у формуванні культу Шевченка було те, що у своєму поетичному доробку він фактично створив не лише міфологічну версію української історії, а й кістяк національної міфології — з космогонією та есхатологією (докладно про це див. праці Г. Грабовича «Шевченко як міфотворець» [1], О. Забужко «Шевченків міф України» [12]).

Перші ознаки творення культу Шевченка з'явилися ще за життя поета стараннями П. Куліша. А після смерті поета творення культу

стало вже справою колективною. Практично в кожному числі «Основи» вміщувалося по кілька «шевченківських» матеріалів — раніше недруковані поезії. О. Гриценко з посиланням на Є. Кирилюка зазначає, що протягом двох років існування «Основа» вмістила більше поезій Шевченка, аніж було опубліковано за все його життя, «Щоденник» (з багатьма купюрами цензурного характеру), всі виступи й промови з поетового похорону, кілька чималих статей, де осмислювалося значення Шевченка (зокрема, «Чого стоїть Шевченко як поет народний» П. Куліша, «Воспоминания о двух малярах» М. Костомарова, спогади друзів і знайомих поета), а також безліч «душевних» віршів, присвячених пам'яті «батька Тараса». Скласти віршовану шану Шевченкові вирішили мало не всі, хто тоді писав по-українському: Куліш, Костомаров, Руданський, Глібов, Максимович, Кониський та інші. Згодом поетичні звертання до Кобзаря перетворюються на національну літературну традицію, мало не окремий жанр [2, 108–112].

Починаючи з 1860-х рр. Шевченкова популярність стрімко наростала і в Галичині, і на Буковині, набравши навіть розмірів справжнього культу «національного пророка» [див.: 10, 9–25; 2, 114–118].

Менше ніж через двадцять років після смерті Т. Шевченка М. Драгоманов цілком справедливо констатував, що він був настільки великою постаттю для українства, що «зовсім не диво, коли на його так часто оглядаються українці й неукраїнці, коли зайде розмова про українську справу». Щоправда, бачив Драгоманов й іншу тенденцію — на той час ніхто не зважився «докладно розсудити про те, ким насправді був Шевченко сам по собі й у свій час, а всі, хто брався писати про нього, перш за все думали про себе, тому кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського Кобзаря» [10, 7].

Очевидно, тут немає потреби переказувати драгоманівську критику всіх поглядів і тлумачень постаті Шевченка представниками різноманітних українських культурних і політичних течій (зацікавлений читач може звернутися до автентичного тексту). Наведемо лише саркастичне узагальнення Драгомановим розмаїтості «повертань Шевченка» з прагматичних, тактичних чи якихось інших міркувань, що були оприлюднені до 1878 р. «Шевченко: вже не “безумний патріот”; ніколи й не був “сепаратистом”; ворог Росії й Польщі й козако-український республіканець; ворог Росії; мирний патріот;

пророк “своєї хати й своєї мудрості”, яка вберега од “джуми нігілізму”; не соціаліст і не революціонер, а законний австрійський поступовець; не “современный українофіл”; нігіліст і соціаліст; Христос і Беліал (Сатана) тощо. Так-то крутили на всі боки українофіли в Росії й Австрії свого пророка... Так завше буває з “пророками”, на яких їх обожателі не дивляться об’єктивно й історично, а тільки абсолютно», — робить висновок Драгоманов [10, 24].

У згаданій праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» Драгоманов якраз і бере на себе місію «розсудити об тім, що таке справді Шевченко сам по собі». Як зазначає О. Гриценко, драгоманівська спроба «розвінчати» шевченківські легенди й побороти новонароджений культ Великого Кобзаря (що про його формування в Галичині з гнівом і сарказмом не раз говорить Драгоманов) вийшла загалом невдалою: критикували професора як «ідолопоклонники» (за неповагу до національного пророка), так згодом й «іконоборці» (за позитивістську обмеженість і резонерство, за нерозуміння природи поетичної творчості) [2, 134].

Слід погодитися, що нині спроба Драгоманова виглядає як культурологічна недоречність, адже одну «правильну» відповідь, в чому полягає роль і значення Шевченка, яке його місце в нашій культурі, навряд чи можна знайти. «Її не було в другій половині XIX ст., немає нині і, очевидно, не може бути взагалі, бо цих ролей і місць було і є багато, отже, і значення Шевченка для різних часів і різних суспільних груп є далеко неоднаковим. Невірним, науково некоректним було б оголошувати якусь одну інтерпретацію Шевченка та його ролі (місії) істинною, а всі інші — непорозуміннями, помилками, проявами “сліпоті” і т. ін.» [2, 98].

Саме проти намагання М. Драгоманова «десакралізувати» Шевченка й виступив Б. Грінченко у «Листах з України Наддніпрянської». Як видається, з одного боку, він зробив це з глибокого переконання в непересічності Шевченкової постаті для народжуваної української нації, а з іншого — образ Шевченка-пророка міг добре придатися для консолідації молодого покоління свідомих українців, яка стала на позиції української культурної та державної незалежності і до якої належав сам Грінченко.

Спершу він робить огляд нової української літератури, починаючи з Котляревського, і критично оцінює спадщину і справи українських письменників та істориків — І. Котляревського, Г. Квітки,

М. Костомарова, П. Куліша та інших діячів українського відродження. Віддаючи кожному з них належне, Грінченко на конкретних творах кожного ілюструє, що «в тодішньому українському діячеві сиділо дві душі: одна українська, а друга — російська. Українську душу йому дав рід, почування любові до рідного краю, любові до своєї мови, до свого народу; російську душу давало йому російське життя, російська урядова служба, бюрократична прихильність до ласки, яку виявляло російське начальство. Ото його, тодішнього російського інтелігента, і тягло і туди, і сюди, і до рідного краю, і до “Станіслава на шию”; хотілося і рідному краєві послужити, і того, від кого “Станіслав” той залежить, не прогнівити» [3, 60]. Із невіразних і плутаних уявлень українським інтелігентам довелося б ще довго виплутуватися, аби не з’явився «...той, хто завжди йде своїм шляхом і хто розрубує плутанину, коли її не можна розплутати, — геній. Таким генієм був наш національний пророк Тарас Шевченко» [3, 61].

На глибоке переконання Грінченка, не Костомаров та Куліш «навчали Шевченка», показували йому шлях до визвольних ідей, а навпаки, адже Шевченко познайомився з Кулішем 1844 р., а до цього вже були написані його «Перебендя», «Гамалія», «Тарасова ніч», «Гайдамаки» та інші твори. «Хто не побачить у них широкого геніального помаху, хто не почує в них нового національного слова, той може бути певний, що він ніколи не розумів генія», — стверджує Грінченко. На підтвердження наводить вислів самого Куліша з його передмови до «Хуторної поезії», де той казав, що «Київська громада дивилась тоді на Шевченка, як на якийсь небесний світильник, і самому Кулішеві сяйво його, Шевченкового, духа було чимсь надприродним» [3, 61]. Того ж 1844 р. Шевченко пише «Сон», «Чигирин»; 1845 р. — «До Основ’яненка», «І мертвим, і живим, і ненарожденним...», «Заповіт», «Розрита могила», «Кавказ» і тільки тоді знайомиться з Костомаровим (у 1845 — навесні 1846 р.) [3, 61–62].

Не погоджується Б. Грінченко і з твердженням О. Огоновського, що Шевченко, тільки перейнявшись гуманними ідеями Кирило-Мефодіївського товариства, «став виявляти правдивий патріотизм український» і написав «Сон» та «Кавказ», а також «Івана Гуса» та «Дружнєє посланіє», бо «...“Сон” написано ще 1844 р.; “Кавказ”, “Івана Гуса” та “Дружнєє посланіє” 1845 р., а Кирило-Мефодіївське братство заснувалося тільки 1846 р. Отже, й про вплив Кири-

ло-Мефодіївського братства на національні погляди Шевченка не можна говорити, бо вони виявилися раніше». Тому висновок Грінченка однозначний: Шевченко Костомарову «сказав нове нечуване слово і показав Костомарову шлях». При цьому Грінченко посиляється на свідчення самого Костомарова у «Воспоминаниях о двух малярах» (надрукованих в № 4 «Основи» за 1861 р.) про його перше знайомство з Шевченком [3, 62–63]. Грінченко стверджує: кожний, хто прочитає Шевченкові твори та статут Кирило-Мефодіївського товариства, «переконається, що в ньому лише сформульовано ті ж Шевченкові ідеї, прикладені до практики» [3, 72].

На думку Грінченка, й «Основа» стояла на Шевченковому ґрунті, а її найголовніші полемісти Костомаров і Куліш боролись за ті ідеали, які найкраще були висловлені у Шевченкових творах. Відзначимо, Грінченко бачить і одну принципову різницю: Шевченко вважав українську народність нацією, яка повинна користуватися усіма належними нації правами, в тому числі й правом політичної самостійності. Костомаров та Куліш часів «Основи» діяли дещо інакше. Зокрема, в основівській статті «Две русские народности» Костомаров доводив, що південноруське плем'я (українці) в минулій історії довело нездатність до державного життя і справедливо мало поступитися великоруському, прилучитись до нього тоді, коли завданням спільної руської історії було скласти державу [3, 73]. Із наведених фактів і міркувань для Грінченка було цілком зрозумілим, «хто був батьком нашому національному самопізнанню, перед ким ми повинні схилитися, як перед недосяжним і досі генієм, чия колосальна постать знімається аж до неба, аж туди, де довічні зорі вінчають своїм осяйним вінцем чоло нашому пророкові» [3, 63].

Один із своїх публічних листів Б. Грінченко спеціально присвячує з'ясуванню питання про національні (історичні) ідеали у Шевченка. Ідучи за попередньою логікою, він відкидає думку про те, що в національних поглядах Шевченка слід відрізнити два періоди: перший — коли український патріотизм був у нього з «старокозацькою закраскою», і другий — коли він її позбувся, тобто «перенявся живо гуманними ідеями Кирило-Мефодіївського товариства» і тільки тоді витворився в нього «антагонізм до царизму» та «правдивий патріотизм український». Шевченко справді змінив свої погляди на козацьку старшину, на гетьманів, погоджується Грінченко, але завжди був прихильний до гетьманщини як автономної форми

українського політичного життя. Ще прихильнішим він був до народних козацьких рухів, хоча й розумів і все те зло, яке повставало з них. Шевченкове козакофільство Грінченко підтверджує такими творами, як «Сон» 1847 р., де поет називає козацьку славу «великою славою», «Чернець» (1848), «Не знаю, як тепер ляхи живуть» (1848), «Ой чого ти почорніло» (1849), «У неділеньку святую» (1849), «Швачка» (1849), «Заступила чорна хмара» (1850), «Буває, в неволі іноді згадаю», у яких уславлюється та ж таки козаччина.

Отже, «Шевченко ніколи не зрікався своєї старовини, він своїм геніальним оком уздрів той пункт, з якого треба було дивитися на нашу минулість, і став на ньому. Його геній наштемповує ганебним клеймом тих, хто був “гряззю Москви” та “варшавським сміттям”, ганить людей, але цілком обстає за загальним національним рухом, що мав своєю метою загальнолюдську та національно-українську волю... Ні, Шевченко не відривається від нашого історичного ґрунту, бо знає, що сього не можна робити, бо бачить добре свій національний стяг тоді, як його ніхто ще не бачить; бо він, Шевченко, є фокус (світозбір), що в ньому зійшлися всі промені народного розуму, почування та сподівання; бо він є той, що сам один у своїй душі містив усе те, що містили мільйони намученого неволею українського народу, бо він є той, кого ми зємо — геній» [3, 63–65].

Геніальність Шевченка у його національній самосвідомості, отож «своєю незмірною вагою, значенням у справі національного відродження свого рідного краю він є явищем феноменальним, єдиним, може, на світі» [3, 65]. Шевченкові попередники у своїх творах ледве насмілювались згадувати про українську самостійність, а коли й згадували, то розуміли її не як самостійність нації, а як самостійність (дуже невелику) частини «єдиного и неделимого русского народа», самостійність з ласки цього «єдиного» народу або «старшого брата». Шевченко ж у своїх поезіях виразно ставить самостійність українців як нації [3, 65].

Окремо Б. Грінченко відзначає у Т. Шевченка розуміння слов'янства як єдиної сім'ї братніх народів. Для нього очевидно, що поет визнає за кожним слов'янським народом право на цілковиту національну самостійність і насамперед визнає її за українсько-руським народом. Він гостро захищає цю самостійність від усіляких посягань із польського чи московського боку і зовсім не спиняється перед марою того «єдиного неделимого». Будучи прихильником все-

слов'янського єднання, Шевченко швидко помічає, що таке єднання з москалем стає вже не братанням, а неволею, і відразу ж повстає проти всіляких «єдинств та неделимостей» і не вагається звинуватити Богдана Хмельницького за те, що той піддався під московську руку [3, 65–66].

Значимими для Грінченка є гострі Шевченкові виступи як проти всякого деспотизму взагалі («Царі»), так і проти деспотизму тодішнього російського режиму. Найбільше це помітно у змальованому образі «деспотства» в поемі «Сон», де Шевченко оповідає про завдані Україні кривди і виразно бажає повернення їй «природних національних прав».

Окремо наголошує Грінченко на визнанні Шевченком того факту, що до занепаду державного життя довели Україну власні ледачі проводирі, про що він, не боячись здатися непатріотичним, говорить землякам: «Все розберіть... Та й спитайте / Тойді себе: що ми?.. / Чиї сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?.. / То й побачите, що ось що / Ваші славні Брути: / Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття — ваші пани, / Ясновельможнії гетьмани!» [3, 66].

Окремо відзначає Грінченко відсутність у Шевченка антипольських настроїв: поета зовсім не веселить, як попередніх письменників, що деякі гетьмани «уміли ляхів троццити». Він радить землякам не чванитися, що українці «Польщу колись завалили», бо ні полякам, ні українцям з того не стало користі: обидва народи це призвело до національної неволі (йдеться про ліквідацію польської державності та включення українських земель до складу Австрійської та Російської імперій внаслідок трьох поділів Речі Посполитої Росією, Австрією і Пруссією (1772–1795 рр.)) [3, 67].

За висловом Грінченка, Шевченко сміливо називає своїх земляків рабами, обвинувачуючи їх, а не когось іншого, за ту долю, яку терпить рідна країна. Його не обдуриш «позверховним», «галушковим» патріотизмом, якого так багато було у перших українських письменників. Він вимагає від українців іншого: «Розкуйтеся! Братайтеся!», тобто «киньте бути «грязю Москви» чи «варшавським сміттям», дійдіть до свідомості, що ви є сини великої самостійної нації, не хиліться ні перед Москвою, ні перед Варшавою, дбайте про те, щоб досягти національної самостійності [3, 68].

За Грінченком, Шевченко оригінально, «притому не помилячись», розумів національну самостійність. У його розумінні, вільна

нація була сім'єю вільних і рівних людей-братів, тому поет виступає проти станової нерівності, перекиньчиків, які «продають своїх дітей у різниці москалеві», закликає панство обняти «найменшого брата» — селянина. Лише тоді, коли не буде ні пана, ні мужика, а буде одна «цілонародна освічена українська сім'я», можлива українська національна самостійність. Єдиний спосіб здобути її — здійснити широку реформу суспільних («межилюдських») відносин. Йдеться не тільки про визволення селян із кріпацтва, а й про очищення умів від «попівсько-поліцейської» правди, здобуття «вольної, нової сім'ї», «розірвання кайданів», виховання нових поколінь на оновленій землі, де «... врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люде на землі». Ніщо не повинно зупиняти таку реформу суспільних відносин в Україні, навіть найбільш закорінена у народній душі церква, яка теж мусить бути реорганізована. З таких завдань, що стояли перед інтелігенцією, Грінченко, як і Шевченко, висновує необхідність праці на користь власного народу задля визволення з національної неволі, бо інакше з будь-якої інтелігентської роботи вийде «порожній галушковий патріотизм» [3, 68–70].

Так Б. Грінченко бачить «національні Шевченкові думки», відзначаючи, що в них немає національного шовінізму, галушкового патріотизму і крихти того рабського духу, які були у поетових попередників. Завжди і скрізь у Шевченка український народ — самостійна українська нація, для якої він вимагає усіх прав, які звичайно належать кожній нації. Важливо, що ця Шевченкова самостійність, ворожість до рабства, примушує його ненавидіти це рабство всюди, де він його бачить, — хоч би в рабстві був і його ворог (Польща). «Тим у Шевченка нема й крихти національного ворогування ні до москалів як до нації, ні до ляхів. Він повстає проти московського гніту, але не проти московської нації. Він повстає проти польського гніту в минулості, але знов не проти польської нації. ... Як це все далеко від диких поглядів на польську справу у Квітки або в Гулака-Артемівського!» [3, 71].

Отже, Грінченко наполегливо стверджує, що «Шевченко першим виразно висловив ідею повної незалежності української народності яко нації і вкупі з тим зостався завсігди і всюди толерантним до інших націй», тобто висловив дещо зовсім нове й нечуване з уст українських письменників. Шевченко був першим українцем із правдивою національною свідомістю, і «ніхто не пособив так, як

він, вироблятися доброму вкраїнському національному світоглядові. Яке велике є те діло, що він зробив, можна зрозуміти тільки тоді, коли ми зрозуміємо, яка темрява царювала в нас до Шевченка. Те, що він казав про Шафарика, з далеко більшим правом можна сказати про нього самого. Він бо справді засвітив “світло правди, волі”, він справді українців “...сім’ю велику во тьмі і неволі, перелічив до одного, перелічив трупи”, а не українців, — і став “Іезекіїлем. І — о диво! трупи встали і очі розкрили”» [3, 71–72].

Саме за те, що Т. Шевченко «з трупів поробив живих людей (бо що таке до нього були українські інтелігенти як українці, коли не трупи?)», Б. Грінченко й називає поета «нашим національним пророком», тому й бачить у ньому «феноменальне, може, єдине з’явище у всесвітній історії». «Ми певні, — підсумовує Борис Дмитрович, — що в українській літературі з’явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [3, 72].

Полеміка між Б. Грінченком і М. Драгомановим, попри всі суперечності в оцінках ключових моментів Шевченкової постаті, її значення й ролі для національної культури, все ж таки сприяла становленню досить стабільних образів Шевченка — «народного поета», «національного пророка», «фундатора самостійності української нації» та ін. Без сумніву, Борис Грінченко своєю оцінкою Тараса Шевченка як національного генія, пророка і провідника дуже прислужився майбутнім покоління українських інтелектуалів, для яких Великий Кобзар залишався цементуючим началом усієї нації.

ДЖЕРЕЛА

1. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Г. Грабович ; пер. з англ. С. Павличко. — К. : Радянський письменник, 1991. — 212 с.
2. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко) / О. Гриценко // Герої та знаменитості в українській культурі / ред. О. Гриценко. — К. : УЦКД, 1999. — С. 97–165.
3. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської / Б. Грінченко // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. — К. : Ін-т української археографії НАН України, 1994. — С. 37–145.

4. Драгоманов М.П. Интерес галицько-руської літератури (уривок) / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. — К. : Наукова думка, 1970. — Т. 2. — С. 401–402.
5. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну / М.П. Драгоманов // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. — К. : Ін-т української археографії НАН України, 1994. — С. 149–273.
6. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. — К. : Наукова думка, 1970. — Т. 1. — С. 428–482.
7. Драгоманов М.П. Неправда — не просвіта / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. — К. : Наукова думка, 1970. — Т. 2. — С. 393–400.
8. Драгоманов М.П. «Сонячний промінь». Повість Василя Чайченка / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. — К. : Наукова думка, 1970. — Т. 2. — С. 386–392.
9. Драгоманов М.П. Твори Василя Чайченка / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. — К. : Наукова думка, 1970. — Т. 2. — С. 416–432.
10. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. — К. : Наукова думка, 1970. — Т. 2. — С. 7–133.
11. Жуковський А. Національне питання в полеміці між М. Драгомановим і Б. Грінченком / А. Жуковський // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. — К. : Ін-т української археографії НАН України, 1994. — С. 18–30.
12. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. — К. : Абрис, 1997. — 150 с.
13. Сохань П. Б.Д. Грінченко — М.П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу / П. Сохань // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. — К. : Ін-т української археографії НАН України, 1994. — С. 5–17.